

Barbara Maria Gawęcka

Kielce

ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ FRANCISZKA KSAWEREGO KOWALSKIEGO BUDOWNICZEGO GUBERNI KIELECKIEJ

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przybliżenie sylwetki oraz dokonań architekta Franciszka Ksawerego Kowalskiego (1827–1903), który odegrał bardzo dużą rolę w kreowaniu wyglądu miasta Kielce w XIX w. W połowie lat 60. XIX w. otrzymał posadę budowniczego powiatu kieleckiego, a od 1867 r. (czyli od czasu utworzenia guberni kieleckiej), pełnił funkcję budowniczego gubernialnego przez 30 lat. W tym czasie, można nawet zaryzykować stwierdzenie, iż zmonopolizował projektowanie bardziej reprezentacyjnych gmachów, zwłaszcza użyteczności publicznej. Z ważniejszych prac zrealizowanych przez niego w Kielcach, wymienić należy: kierowanie restauracją oraz przebudową ówczesnej kolegiaty i pałacu biskupiego, projekt odbudowy budynku Magistratu, przebudowę kościoła pw. św. Wojciecha, nadzór na remoncie tzw. gmachu Leonarda, projekt wieżyczki na kościele pw. Świętej Trójcy, projekt hotelu i teatru „Ludwika”, projekt browaru Stumpfa, projekt i nadzór nad rozszerzeniem cmentarza „starego” itd. Wykonywał także projekty ołtarzy i rzeźb. W artykule pokrótce opisano wykonane przez Franciszka Kowalskiego prace, najwięcej uwagi poświęcono restauracji dzisiejszej katedry kieleckiej.

Słowa kluczowe: architektura II połowy XIX w., restauracja dzieł sztuki.

Franciszek Ksawery Kowalski urodził się 2 lutego 1827 r. w Lublinie¹. Ukończył kurs „nauk w Gimnazjum Gubernialnym Lubelskim”, a następnie w roku 1848 – kurs „nauk w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie w Oddziale Architektury”². Jak czytamy w *Liście Stanu Służby Franciszka Ksawerego Kowalskiego Budowniczego w Księstwie Łowickim*, w 1849 r. rozpoczął aplikację w biurze „Kommissiji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, po części Budownictwa, z przeznaczeniem pracowania przy Budowniczym Rządowym Marconi”³. W tym samym roku otrzymał tytuł budowniczego klasy I. W marcu 1852 r. został skierowany do pracy na stanowisko budowniczego przy wodociągach warszawskich⁴. Rok później zdał egzamin na

1 Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej APK), Zespół akt Rząd Gubernialny Kielecki (dalej RGK), sygn. 924, Metryka pracy Budowniczego Guberni Kieleckiej Franciszka Ksawerego Kowalskiego z 1897 r., tekst w jęz. ros., brak paginacji (dalej b.p.).

2 APK, RGK, sygn. 924, *Lista Stanu Służby Franciszka Ksawerego Kowalskiego Budowniczego w Księstwie Łowickim ułożona w Łyszkowicach dnia 25/7 Mca Kwietnia/Maja 1864 roku*, k. 70.

3 Ibidem.

4 APK, RGK, sygn. 924, Metryka pracy..., b.p.; APK, RGK, sygn. 924, *Lista Stanu Służby...*, k. 70; J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie. Materiały*, Warszawa-Kraków 1990, s. 74-77, tu: s. 75.

budowniczego klasy II oraz otrzymał uprawnienia do wolnej praktyki⁵. 25 września 1854 r. został budowniczym Księstwa Łowickiego. W kolejnych latach za szczególnie oddaną pracę otrzymywał nagrody pieniężne oraz podwyżki pensji⁶. Zgodnie z rozporządzeniem Namiestnika Królestwa z dnia 25 maja 1862 r. rozszerzono jego obowiązki o opiekę nad pałacem w Skierniewicach⁷. W 1864 r. został budowniczym powiatu kieleckiego⁸. Z korespondencji pomiędzy Wydziałem Administracji w Radomiu a Naczelnikiem Powiatu Kieleckiego z listopada 1864 r. dowiadujemy się, że Komisja zwolniła ze „służby p. Aleksandra Borkowskiego Budowniczego ptu kieleckiego”, a w jego miejsce nominowała Franciszka Kowalskiego, byłego Budowniczego Księstwa Łowickiego⁹.

Z pisma Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Rządu Gubernialnego Radomskiego z dnia 4/16 lutego 1865 r. dowiadujemy się, iż: „Rząd Gubernialny Warszawski uczynił do Kommissyi Rządowej przełożenie o przeznaczeniu [...] Budowniczego powiatu Kieleckiego Franciszka Kowalskiego, na takiż urząd w powiat Rawski; a nadto żona pomienionego Budowniczego Amelia Kowalska wniosła do [...] Dyrektora Głównego Spraw Wewnętrznych podanie, w którym [...] uprasza o przeniesienie jej męża z Kielc do Rawy, na posadę Budowniczego Powiatu”¹⁰. Na podstawie 131 artykułu carskiego dekretu z dnia 19 grudnia 1866 r. dotyczącego założeń w sprawie gubernialnego i powiatowego zarządu w Guberniach Królestwa Polskiego, Rządowa Komisja Spraw Wewnętrznych mianowała Kowalskiego budowniczym gubernialnym kieleckiej guberni od dnia 1 stycznia 1867 r.¹¹

Kowalski był za swoją postawę i pracę bardzo chwalony przez ówczesne władze. W piśmie z dnia 15/24 sierpnia 1866 r. do Rządu Gubernialnego Radomskiego Naczelnik Powiatu Kieleckiego pisze o budowniczym: „iż tenże odznacza się gorliwością w służbie i moralnem przy każdym względzie prowadzeniem się”¹².

5 J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

6 APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy ...*, b.p.; APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie nominacji F. Kowalskiego na posadę Budowniczego Księstwa Łowickiego, k. 246.

7 APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy...*, b.p.; APK, RGK, sygn. 924, *Lista Stanu Służby...*, k. 72.; APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie udzielenia pomocy finansowej F. Kowalskiemu na rzecz przewiezienia dobytku ze Skierniewic do Kielc, k. 237-238; APK, RGK, sygn. 924, Świadcstwo pracy F. Kowalskiego w jako Budowniczego w Księstwie Łowickim, k. 250.

8 S. Łoza, *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1917, s. 104; idem, *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1930, s. 171; idem, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 155; J.L. Adamczyk, *Przewodnik po zabytkach architektury i budownictwa Kielc*, Kielce 1998, s. 63.

9 APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie nominacji F. Kowalskiego na stanowisku Budowniczego Powiatu Kieleckiego, k. 227-228; APK, RGK, sygn. 924, Raportu Naczelnika Powiatu Kieleckiego z 13/25 listopada 1864 r. dotyczący nominacji F. Kowalskiego, k. 229; APK, RGK, sygn. 924, *Protokół instalacji Wgo Franciszka Kowalskiego na Budowniczego Powiatu Kieleckiego*, k. 231-232.

10 APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie przeniesienia F. Kowalskiego na urząd Budowniczego Powiatu Rawskiego, k. 233-236.

11 APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie nominacji F. Kowalskiego na stanowisko budowniczego guberni kieleckiej, tekst w jęz. ros., k. 94, 95, 251; J.L. Adamczyk, *Przewodnik...*, s. 63; J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Kielce portrety zabytków*, Kielce 2008, s. 56; APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy...*, b.p.; J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

12 APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja Naczelnika Powiatu Kieleckiego do Rządu Gubernialnego w Radomiu w sprawie egzaminu F. Kowalskiego z 1866 r., k. 241.

Architekt otrzymywał liczne odznaczenia i nagrody pieniężne¹³. W 1868 r. za efektywną pracę wręczono mu order św. Anny III stopnia. 8 lipca 1870 r. za pracę nad przebudową cerkwi prawosławnej w Kielcach otrzymał z rąk namiestnika cara order św. Stanisława II stopnia¹⁴. Za szczególnie oddaną pracę car przyznał mu także tytuł kawalera orderu św. Stanisława II stopnia oraz tytuł kawalera orderu św. Anny II stopnia. 23 września 1893 r. za nienaganne zachowanie i wysługę w pracy został nagrodzony orderem św. Włodzimierza IV stopnia, zaś cztery lata później (14 marca 1897 r.) na podstawie carskiego rozporządzenia z dnia 25 czerwca 1896 r. został mu wręczony srebrny medal upamiętniający cara Mikołaja I i okres władzy cara Aleksandra III¹⁵. W piśmie do gubernatora kieleckiego z 1891 r. dowiadujemy się, iż na skutek wniosku nr 1499 miano mu wręczyć odznaczenie oraz dyplom za nienaganną służbę¹⁶. Obowiązki budowniczego gubernialnego pełnił przez 30 lat. W 1897 r. przeszedł na emeryturę¹⁷. Był dwa razy żonaty, z Amelią z Łypaczewskich¹⁸ oraz z Felicją Gajewską¹⁹. Z pierwszą żoną miał syna Władysława²⁰. Zmarł 2 czerwca 1903 r. Został pochowany na Cmentarzu Starym w Kielcach. Neogotycki żeliwny grobowiec (kw. 6.) należy do najokazalszych na cmentarzu²¹ [Fot. 1].

Jak pisze Jerzy Szczepański, Franciszek Kowalski zrealizował w Kielcach wiele historyzujących projektów i adaptacji zabytkowych budowli. Występował przy tym w podwójnej roli, jako architekt sporządzający i urzędnik zatwierdzający projekt²². W pewnym okresie wręcz zmonopolizował projektowanie reprezentacyjnych gmachów użyteczności publicznej.

Architekt wykonał szereg prac dla Kościoła katolickiego. Najważniejszą z nich była przebudowa dzisiejszej katedry kieleckiej, dokonana w latach 1869–1872, gdzie zaprojektował m.in. fasadę i sygnaturkę kościoła [Fot. 2].

Główną przyczyną prac budowlanych przy kolegiacie²³ kieleckiej (późniejszej katedrze), rozpoczętych pod koniec lat 60. XIX w., były straty poniesione na skutek wichury i zerwania przez nią dachu kościoła. W piśmie z dnia 8 grudnia 1868 r. do Magistratu Dozór Kościoła Parafialnego Kieleckiego donosił: „W dniu wczorajszym pomiędzy godziną czwartą a dziewiątą po południu powstała burza wietrzna z grzmotem i błyskawicą z strony południowej zerwała na kościele kolegiaty dach blaszany”²⁴. Dalej

13 J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

14 APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy...*, b.p., APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie nadania F. Kowalskiemu orderu św. Stanisława II stopnia, k. 99.

15 APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy...*, b.p.

16 APK, RGK, sygn. 924, Korespondencja w sprawie nadania m.in. F. Kowalskiemu odznaczenia za nienaganną służbę, k. 292.

17 APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy...*, b.p.; J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

18 APK, RGK, sygn. 924, *Lista Stanu Służby*, k. 74.

19 APK, RGK, sygn. 924, *Metryka pracy...*, b.p.

20 APK, RGK, sygn. 924, *Lista Stanu Służby*, k. 74; J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 77.

21 *Ibidem*, s. 77.

22 *Z tradycji i dorobku inteligencji kieleckiej w XIX i XX wieku*, pod red. M. Meduckiej, Kielce 2005, s. 161-162.

23 W latach 1869–1872 świątynia nie pełniła funkcji katedry, jednakże często w dokumentach archiwalnych, dotyczących m.in. powyższej restauracji mowa jest o katedrze, dlatego w artykule pojawiać się będą oba terminy.

24 APK, Akta miasta Kielce (dalej AmK), sygn. 182, Pismo Dozoru Kościoła Parafialnego Kieleckiego do Magistratu z dnia 8 grudnia 1868 r., k. 6.

czytamy, iż: „to wszystko potrzebuje nagłej reparaacji a przynajmniej zabezpieczenia sklepień kościelnych aby te [...] nie nasiąkły [...]”²⁵. W piśmie z 1 stycznia 1868 r., do „JW. Muchanowa Zarządzającego Sprawami duchownymi Obcych Wyznań w Królestwie” bp Maciej Majerczak pisał: „Kościół [...] obecnie pod względem zewnętrznym pozostawia smutny widok. [...] dzwonnica tuż przy nim stojąca potrzebuje pokrycia blachą i w różnych częściach reperacji”²⁶. Natomiast w piśmie z 24 lutego 1868 r., do tegoż samego adresata biskup donosił, „że wiatry i burze panujące w początkach bieżącego miesiąca Lutego pozrywały blachę na nawie Kościoła Kapitulnego w Kielcach i na przyległej kaplicy Ogrójcem zwanej na ogólnej przestrzeni przeszło 500 łokci kwadratowych, a to skutkiem zupełnego pognicia tarcic do których blacha ta przybitą była. Następnie wd: 22 Lutego br. tarcice te na nawie Kościoła na przestrzeni 25 łokci kwadratowych zapadły się a z tego powodu wody zalewają sklepienie i psują gzymsa na murze świątyni”²⁷. Nie poprzestano jednak tylko na naprawie dachu. Przebudowano także dzwonnice, wzniesiono nową sygnaturkę oraz elewacje boczne – nadając im neobarokowy wygląd, pokryto dachy blachą angielską, wykonano prace malarskie, stolarskie, szklarskie, a nawet przeprowadzono konserwację obrazów, uporządkowano cmentarz wokół kościoła. Można zatem zadać pytanie, w jakim stopniu prace te były jedynie naprawą zniszczeń spowodowanych przez burzę, a w jakim upiększeniem czy nawet podniesieniem rangi świątyni, która mimo iż w tamtych latach nie pełniła funkcji katedry, to nadal była najważniejszą świątynią dla części diecezji krakowskiej mieszczącej się w Królestwie Polskim²⁸. Jak po wielu latach będzie wspominał ks. Józef Ćwikliński: „Po [...] ustanowieniu przez Rząd Komitetu do prowadzenia robót Gubernator Chlebniów wezwawszy do siebie tenże Komitet w komplecie, oznajmił aby się nie trzymać ściśle planu, żeby zmienić frontony Kościoła [...], a upiększyć ile możliwości zewnątrz i wewnątrz, żeby jako pierwszy w Gubernii najładniej wyglądał [...]. Aby zadość uczynić życzeniom Gubernatora Chlebniowa i upiększyć Kościół [...] uprosiłem Wgo Kowalskiego Budowniczego o zrobienie planu na frontony, które wtedy dopiero zaczął robić, gdy mu na piśmie dałem deklarację, że dostarczę fundusze na tę robotę, jak równie na urządzenie galeryi na dzwonnicy, sprawienie i ustawienie 4ch Ewangelistów kamiennych. Będąc w Lublinie widziałem posadzkę tamtejszych kościołów marmurową sprowadzoną z okolic Kielc zawstydzilo mnie to że u nas takiej nie ma, postanowiłem użyć wszelkich sposobów do ułożenia posadzki marmurowej i gradusów przed ołtarzami bocznymi które były ułożone z kawałków nagrobków – Niedługo potem gdy JW. Hr Berg namiestnik Królestwa

25 APK, AmK, sygn. 182, Pismo do Magistratu Miasta Gubernialnego Kielce z dnia 18 grudnia 1868 r., k. 7.

26 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Centralne Władze Wyznaniowe (dalej CWW), sygn. 341, Pismo bpa Majerczaka do JW. Muchanowa Zarządzającego Sprawami duchownymi Obcych Wyznań w Królestwie z 1 sierpnia 1868 r., k. 2-3.

27 AGAD, CWW, sygn. 341, Pismo bpa Majerczaka do JW. Muchanowa Zarządzającego Sprawami duchownymi Obcych Wyznań w Królestwie z 29 lutego 1868 r., k. 9.

28 B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, [w:] Kraków 1963, *Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* (dalej NP), pod red. A. Schletza CM, nr XVII, s. 187-232; *Wiadomości miejscowe i z okolicy*, „Gazeta Kielecka”, 2 (1872/3), s. 6; T. Wróbel, *Zarys historii diecezji kieleckiej*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny” (dalej „KPD”), 5 (1982), s. 204-243.

przybył do Kielc dla zwiedzania nowej Cerkwi i uwiadomił że będzie oglądał roboty prowadzone w naszym Kościele, prosiłem sp. x. Biskupa aby przedstawił mu Komitet restauracji Kościoła i prosił w imieniu Komitetu o zasiłek pieniężny na dalsze roboty – skutek nastąpił dobry bo Rząd wyasygnował 4 tysiące kilkaset rubli na posadzkę – Urządzałem koncerta, teatru amatorskie z których znaczne uzbieraliśmy kwoty – Choć przyjęcia amatorów dla zachęty także mię coś kosztowały z własnej kieszeni”. Kanonik wspomina także: „w r. 1875 będąc w Krakowie zamówiłem mały organ czyli pozytyw w miejsce dawnego zupełnie zniszczonego u organmistrza Sapalskiego chcąc go przy tej sposobności sprowadzić do Kielc dla poprawienia dużego organu”²⁹. O wspomnianych przez ks. Ćwiklińskiego kwestach pisała także w sierpniu „Gazeta Kielecka”: „Z koncertu danego na rzecz reperacji kolegiackiego kościoła P. Maryi, było dochodu brutto 208 rsr. koszta, urządzenie wynosi 65 rsr. pozostało więc do rozporządzenia komitetu restauracyjnego 143 rsr. Zajmujący się częścią administracyjną koncertu, czuje się w obowiązku podziękować właścicielowi Hotelu Europejskiego p. Węglowskiemu, za bezinteresowne udzielenie sali teatralnej”³⁰. Pieniądze na restaurację dał również bp Maciej Majerczak. Po jego śmierci w 1870 r., na łamach „Przeglądu Katolickiego” wspomniano, „że w roku zeszłym [1869], na zewnętrzne odnowienie i pokrycie blachą białą żelazną tegoż kościoła, wyjednał fundusz u rządu, od siebie zaś na to dał 1000 rs., i nowe organy swoim kosztem do tegoż kościoła sprawił za 2,700 rs.”³¹.

Skład Komitetu Restauracji Kościoła Katedralnego podaje, w swojej publikacji z 1872 r., ks. Władysław Siarkowski, pisze: „Komitet do restauracji w mowie będącej świątyni składał się z następujących członków: 1. Wgo Gorpacewicza Naczelnika powiatu Kieleckiego; 2. Ks. Kanonika Ćwiklińskiego. 3. W. Ksawerego Kowalskiego, budowniczego Gubernijalnego. 4. W. Augustynowicza Prezydenta Miasta Kielc. 5. Antoniego Bogdańskiego obywatela miasta 6. Możdżeńkiego obywatela 7. Czaplickiego Inżyniera 8. Chołdakowskiego obywatela”³². Przebudową świątyni zajął się Franciszek Kowalski (1827–1903)³³.

29 Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej ADK), Akta Konsystorskie Kolegiaty Kieleckiej sygn. PKK-36 (dalej PKK-36), sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., k. 131-138, tu: k. 133-135.

30 *Wiadomości miejscowe i z okolicy*, „Gazeta Kielecka”, 68(1871), s.269.

31 Ks. K.W., *Wspomnienie pośmiertne o zmarłym w Panu d. 23 września 1870 r. w Kielcach ś. p. ks. Macieju Majerczaku, Biskupie*, „Przegląd Katolicki”, 42 (1870), s. 657-662, tu: s. 660.

32 W. Siarkowski, *Groby kościoła N. Maryji Panny w Kielcach i Bulla Erekcyjna Dyecezyji i Katedry Kieleckiej*, Warszawa 1872, s. 8; APK, AmK, sygn. 182, Pismo komitetu ds. remontu kościoła katedralnego z 29 listopada 1868 r. do Prezydenta miasta Kielce, zawiadamiające o powołaniu go na członka powyższego komitetu, k. 3.

33 J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny...*, s. 74. B. Paprocki, *Zabytki architektury w województwie kieleckim*, Kraków 1980, s. 29. T. i Z. Sabatowie, „Sabat” dla cmentarzy. *Cmentarz Stary w Kielcach. Przewodnik po wybranych grobach ludzi zasłużonych dla regionu*, Kielce 1995, s. 36; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 15, spis opracował K. Myśliński, pod red. I. Kochanowskiej i H. Krzyżanowskiej, Warszawa 1995, s. XXVII, s. 99; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, *Województwo kieleckie*, z. 4, *Powiat kielecki*, pod red. J.Z. Łozińskiego. i B. Wolff, inwentaryzacja powiatu kieleckiego przeprowadził T. Przyrkowski, Warszawa 1957, s. 26; J. Szczepański, *Kowalski Franciszek Ksawery*, [hasło w:] *Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 2, 1795–1918, pod red. J. Szczepańskiego, Kielce 2009, s. 253-254, tu: 253. J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Kielce portrety zabytków*, Kielce 2008, s. 5. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*. *Województwo kieleckie*, 15, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Kielce 2004, s. 4; R. Zamojski, *Wzgórze Zamkowe*, „wici.info”, 27 (2008), s. 56-61, tu: s. 60; T. Wróbel, *Osiemsetlecie fundacji bpa Gedeona w Kielcach*, „KPD” 5 (1971), s. 194-231, tu: s. 200.

Według projektów Franciszka Ksawerego Kowalskiego przebudowano ówczesną kolegiatę wraz z otoczeniem. Budowniczy gubernialny zaprojektował fasadę zachodnią kościoła, nadając jej formę neobarokową³⁴. Projekt fasady zachował się w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Fasada zachodnia rozczłonkowana trójdzielnie filarami przyściennymi, zachowała swe oryginalne podziały. Oryginalny jest także portal wejściowy oraz obeliski ustawione na narożnych filarach. Wcześniejszą sygnaturkę architekt zastąpił nową, wyjątkowo wysoką³⁵. Fasadę zachodnią zdobią rzeźby Faustyna Cenglera ukazujące błogosławiącego Pana Jezusa, Niepokalane Poczęcie NMP oraz dwie główki anielskie wmontowane w okrągłe ramy – podobne znajdowały się na ścianach dzwonnicy. Później dodano posągi św. Piotra i Pawła. Ustawiono także na niej kamienne płonące świeczniki i pateny, wykonane przez kamieniarza Antoniego Skibińskiego, a na narożnych obeliskach płonące kule. Na fasadzie wschodniej wmurowano płaskorzeźbę przedstawiającą św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus – mylnie przypisywaną Cenglerowi. W późniejszym okresie także statuy św. Wojciecha i św. Stanisława. Przy przebudowie fasady architekt nie nawiązał do modnego w owym czasie neogotyku, związane to było zapewne z faktem, iż świątynia wcześniej nie była stricte gotycka, cały wystrój wnętrza wykonany był w stylu barokowym, z elementami rokoka. Nie było więc do czego nawiązać, tak jak to miało miejsce w restauracjach katedr w Warszawie, czy w później przebudowanej świątyni włocławskiej. Patrząc na dorobek Kowalskiego, zauważyć można także jego zamiłowanie do dekoracyjności, które w sposób szczególny ujawniło się w projekcie fasady.

Rzeźby na zachodnią fasadę kościoła oraz na naroża dzwonnicy wykonał Faustyn Cengler (1828–1886) Na przełomie kwietnia i maja 1870 r. Cengler podpisał umowę z „Komitetem Restauracji Kościoła Katedralnego”, w której zobowiązał się: „a) Wykonać 4 Figury Ewangelistów na rogi dzwonnicy przy zejściu się kwadratu z ośmiokątem, wraz z piedestałami, jednym kwadratowym, drugim okrągłym – Robota ta wykonana będzie z kamienia pińczowskiego. b) Płaskorzeźbę z fronta Kościoła wyobrażającą Niepokalane Poczęcie Matki Boskiej z glorią i gwiazdami złożonymi, stojącą na globusie z wężem i półksiężycem – jak również na frontonie półfigury wyobrażającej Pana Jezusa błogosławiącego świat – tudzież 2 [dwóch] aniołków w okrągłych wnękach. – Robota ta ma być wykonana z gipsu”³⁶. Komitet zobowiązał

34 J.L. Adamczyk, *Wzgórze Zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 121.

35 Ibidem, s. 5.

36 ADK, Akta konsystorskie. Parafie. Restauracja kościoła kolegiackiego (dowody, kwity), sygn. PKK-50 (dalej PKK-50), Kontrakt zawarty pomiędzy Komitetem Restauracji Kościoła Katedralnego w m. Kielcach i Panem Cengler Artystą Rzeźbiarzem z dnia 20 kwietnia / 1 maja 1870 r., b.p.; O wykonaniu przez Cenglera rzeźb 4 ewangelistów, znaleźć można informację w nekrologu artysty umieszczonym na łamach „Kłosów” z 1886 r. – J.H. Juliusz Faustyn Cengler, „Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe”, 1091 (1886), s. 326; Jaz., *Katedra czyli Kościół Najś. Marii Panny w Kielcach*, „Gazeta Kielecka”, 28(1924), s. 1-2, tu: s. 2. APK, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej PWRN) w Kielcach, Wojewódzki Konserwator Zabytków II (dalej WKZ II), *Katalog zabytków powiatu kieleckiego województwa kieleckiego Katedra, Wykaz zab. pow. radomskiego, stan konserw. zab. pow. Pińczów, Katalogi zab. pow.: Kielecki, częstochowski, włoszczowski. 1947–1950*, sygn. 405, Na narożnikach dolnego piętra cztery figury ewangelistów dłuta F. Cenglera z 1870 r.; k. 32, s. 8; Zygmunt Batowski jedynie lakonicznie zaznaczył, że rzeźby Cenglera znajdują się na katedrze w Kielcach i jej dzwonnicy – Z. Batowski, Cengler Faustyn, [hasło w:] *Polski słownik biograficzny*, t. III, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1937, s. 227-228, tu: s. 228; Sylwester Kowalczewski w 1938 r. pisał: „Na

się dostarczyć konieczne materiały. Za wykonane rzeźby artysta miał mieć wypłacone 600 rubli i miał je wykonać w przeciągu 6 tygodni³⁷. W czerwcu 1870 r. podpisano kontrakt z Bergiem Szpiglem, dzierżawcą kamieniołomów w Pińczowie, na mocy którego miał on dostarczyć do Kielc, dokładnie przed kościół, „4 sztuki kamienia Pińczowskiego na figury 4^{ch} Ewangelistów”³⁸. Zachowały się w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach spisy pracowników biorących udział w mocowaniu piedestałów pod rzeźby ewangelistów³⁹ oraz przy stawianiu rusztowań, by wciągnąć owe statuy na narożniki dzwonnicy⁴⁰.

Płaskorzeźba ukazująca św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus, znajdująca się na wschodniej fasadzie kościoła, przypisywana jest F. Cenglerowi. W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach znajdują się dokumenty, które wskazywać mogą, iż rzeźbę tę wykonał „L. Marconi”. W liście „L. Marconiego” z 1869 r. adresowanym do „Wielmożnego Pana Budowniczego”, czytamy: „Pomimo najszczerzych mych chęci nie mogę osobiście być w Kielcach, lecz przysyłam w miejsce moje ucznia mego którym panom jak najdokładniej płaskorzeźbę osadzi na miejscu”⁴¹. Zachowało się także pokwitowanie odbioru 118 rubli, jako należności za dzieło ukazujące św. Józefa, wystawione 19 listopada 1869 r. Pieniądze odebrano z „upoważnienia W. P. Marconiego”⁴². Można przypuszczać, iż mowa tutaj o Leonardzie Marconim, słynnym w owym czasie artyście, który od początku lat 60. XIX w. prowadził w Warszawie pracownię rzeźbiarską (aż do 1874 r., kiedy to zamieszkał na stałe we Lwowie)⁴³.

narożnikach stoją posągi czterech ewangelistów, dłuta Faustyna Cenglera, rzeźbiarza warszawskiego” – S. Kowalczewski, Kielce i okolica. Przewodnik krajoznawczy, wyd. II, Kielce 1938, s. 46. Dariusz Kaczmarzyk pisze, iż Cengler wykonał epitafium bpa Macieja Majerczaka oraz 6 posągów, w tym czterech ewangelistów, na wieżę w katedrze w Kielcach w 1870 r. – D. Kaczmarzyk, *Cengler Juliusz Faustyn*, [hasło w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze Rzeźbiarze Graficy*, t. I, A-C, red. J. Maurin-Białostocka, H. Bartnicka-Górska, J. Derwojeda, H. Kubaszewska, B. Majewska-Maszkowska, A. Melbechowska-Luty, Z. Pruszyńska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 297-298, tu: s. 297. Maria Irena Kwiatkowska podaje, że Cengler „dla katedry w Kielcach wykonał 6 kamiennych posągów świętych (Chrystus i Madonna do ozdoby fasady i czterech ewangelistów na dzwonnicy, 1870-1872)” – M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 208.

37 ADK, sygn. PKK-50, *Kontrakt zawarty pomiędzy Komitetem Restauracji Kościoła Katedralnego w m. Kielcach i Panem Cengler Artystą Rzeźbiarzem z dnia 20 kwietnia / 1 maja 1870 r.*, b.p.; ADK, sygn. PKK-50, pokwitowanie odbioru zaliczki w wysokości 150 rubli srebrem na wykonanie rzeźb, wystawione 21 kwietnia / 2 maja 1870 r., k. 56; ADK, sygn. PKK-50, *Likwidacja przypadającej należności niżej podpisanemu (Faustynowi Cenglerowi) za roboty rzeźbiarskie do Kościoła Katedralnego w Kielcach*, z 1 września 1870 r., k. 110; ADK, sygn. PKK-50, pokwitowanie odbioru 475 rubli srebrem za prace rzeźbiarskie, podpisane przez Faustyna Cenglera 18 września 1870 r., k.110.

38 ADK, sygn. PKK-50, *Umowa między Komitetem restauracji kościoła a Bergiem Szpigler dzierżawcą kamieniołomów w Pińczowie z 2 (14) czerwca 1870 r.*, k. 71, 71v; ADK, sygn. PKK-50, pokwitowanie odbioru pieniędzy za dostarczenie drugiego kamienia pod kościół, k. 84; ADK, sygn. PKK-50, pokwitowanie odbioru pieniędzy za dostarczenie trzeciego kamienia pod kościół, k. 86; ADK, sygn. PKK-50, pokwitowanie odbioru pieniędzy za dostarczenie czwartego kamienia pod kościół, k. 90.

39 ADK, sygn. PKK-50, spisy pracowników biorących udział w mocowaniu piedestałów pod rzeźby ewangelistów na dzwonnicy kościelnej, k. 99, 104, 107, 114, 116, 119.

40 ADK, sygn. PKK-50, spisy pracowników biorących udział przy stawianiu rusztowań, by wciągnąć rzeźby na narożniki dzwonnicy, k. 103, a także przy ich wciąganiu na miejsce – ADK, sygn. PKK-50, k. 108.

41 ADK, sygn. PKK-50, list L. Marconiego z 1869 r., b.p.

42 ADK, sygn. PKK-50, pokwitowanie odbioru 118 rubli srebrem za wykonanie płaskorzeźby ukazującej św. Józefa, k. 44.

43 M.I. Kwiatkowska, A. Melbechowska-Luty, I. Simoczkin, *Marconi Leonard*, [hasło w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. *Malarze Rzeźbiarze Graficy*, t. V, red. J. Derwojeda, Warszawa 1993, s. 356-360, tu: s. 357-358; M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995,

Rzeźby Cenglera zdobiące zachodnią fasadę kościoła wzbudzały wielkie zainteresowanie i zachwyty współczesnych. Doszło nawet do tego, że zorganizowano zbiórki na ustawienie latarni, aby figura ukazująca Niepokalane Poczęcie Marii była lepiej widoczna. W „Gazecie Kieleckiej” z 1870 r. czytamy: „na frontonie kościoła od strony zamku po-biskupiego, umieszczoną została roboty rzeźbiarza p. Cenglera z Warszawy w płaskorzeźbie, figura Niepokalanie Poczętej Boga Rodzicy Dziewicy. Jedna z pobożnych stałych mieszkanki miasta naszego złożyła w Redakcyi Gazety Kieleckiej kop. 50 jako początek do mającego się uzbierać funduszu, na założenie latarni i na światło przed powyższą figurą. Podając o tem do wiadomości, mamy nadzieję, że myśl ta znajdzie poparcie i przez składanie choćby najmniejszych byle licznych ofiar, wkrótce w czyn będzie mogła być zamienioną. – Redakcja zaś o wszelkich ofiarach na ten cel składanych będzie ogłaszać”⁴⁴. Pieniądze zbierano jeszcze w grudniu powyższego roku, o czym skrupulatnie zawiadamiała gazeta⁴⁵.

Z pisma Komitetu do spraw remontu kościoła katedralnego z 12 lutego 1869 r. do Magistratu, dowiadujemy się, że podczas prac budowlanych „zapropozowano zburzyć (ganek) korytarz znajdujący się po prawej stronie, zamiast niego wznieść kamienną balustradę”⁴⁶. W 1870 r. rozebrano krużganki, łączące katedrę z seminarium⁴⁷, a dwa lata później przebudowano dom sług kościelnych przy pl. Panny Marii, w którym później utworzono probostwo katedralne⁴⁸.

Z artykułu pt. Katedra kielecka, który ukazał się na łamach „Gazety Kieleckiej” w 1900 r., dowiadujemy się, że: „restauracja w latach siedemdziesiątych, dokonana na schyłku życia ks. Biskupa Majerczaka, pociągnęła za sobą wydatek 27,000 rubli, w większej połowie pochodzący z sum wyasygnowanych przez skarb, ze specjalnych funduszy kościelnych”⁴⁹. Przebudowana świątynia robiła duże wrażenia na współczesnych. W „Gazecie Kieleckiej” z roku 1870, czytamy: [kościół] „odnowiony w roku zeszłym i bieżącym za staraniem nieodżałowanej pamięci zmarłego właśnie w tych dniach Ks. Majerczaka biskupa, który hojnie do tego się przyłożył i niezmordowanymi zabiegami Ks. Kanonika Ćwiklińskiego, przykryty nowym dachem z blachy pobielanej i przyozdobiony w piękne dwa frontony odpowiedniego stylu, dziwnie uroczyste obudza wrażenie [...]”⁵⁰. W dzisiejszej katedrze zachowała się tablica w której opisano m.in. prace wykonane w latach 1869–1872, wyryto na niej napis:

s. 177; T.S. Jaroszewski, A. Rottermund, *Marconi Leonard*, [hasło w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX/1, z. 80, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 603-604, tu: s. 603; S.S. Niceja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, wyd. II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1990, s. 147-148.

44 *Wiadomości miejscowe i z okolicy*, „Gazeta Kielecka”, 20 (1870), s. 154.

45 *Wiadomości miejscowe i z okolicy*, „Gazeta Kielecka”, 23 (1870): „N.N. z Kielc złożyła w Redakcyi 30 kop. na światło do lampy przed obraz Matki Boskiej, mieszczącej się na frontonie kościoła N.M. Panny”, s. 178.

46 APK, AmK, sygn. 18, Pismo Komitetu do spraw remontu kościoła katedralnego z 12 lutego 1869 r. do Magistratu, 2, k. 9-10 (tłum. z jęz. ros.).

47 J. Główna, *Kielce miasto z koroną w herbie*, Kielce 2005, s. 105.

48 J.L. Adamczyk, *Wzgórze Zamkowe w Kielcach...*, s. 122.

49 *Katedra kielecka*, „Gazeta Kielecka”, 29 (1900), s. 1.

50 A. K., *Kielce*, „Gazeta Kielecka”, 2 (1870), s. 10.

ZA STARANIEM X. MACIEJA MAJERCZAKA
ADMINISTRATORA DYECEZYI BISKUPA
JERYCHOŃSKIEGO W KOŚCIELE TYM ROKU 1852
WYZŁOCONO WSZYSTKIE OŁTARZE I KOSZTEM TEGOŻ
NOWY ORGAN URZĄDZONO. OD 1869 PO KONIEC
1872 R. WZNIESIONO ZEWNĄTRZ DWIE FRONTOWE
ELEWACYE I NOWĄ SYGNATURE, POKRYTO BIAŁĄ
BLACHĄ KOŚCIÓŁ, OGRÓJEC I DZWONNICĘ KTÓRĄ
OZDOBIONO GALERYĄ I FIGÓRAMI 4CH EWANGELISTÓW
WEWNĄTRZ ZAŚ DANO POSADZKĘ I GRADUSY
PRZED OŁTARZAMI, URZĄDZONO KRUCHTY I CAŁY KOŚ-
CIÓŁ POMALOWANO. ROBOTY DOKONANO POD DYREKCJĄ
KOMITETU NA TEN CEL USTANOWIONEGO DOWODY
DOTYCZĄCE RESTAURACYI ZACHOWANE SĄ
W SKARBCU TUTEJSZEGO KOŚCIOŁA

W 1876 r. została wybudowana kaplica św. Mikołaja w Masłowie według projektu Franciszka Kowalskiego⁵¹. W latach 1885–1889 architekt wykonał projekt i sprawował nadzór nad przebudową i rozbudową kościoła pw. św. Wojciecha w Kielcach [Fot. 3]⁵².

Potrzeba nowej świątyni była aż nadto widoczna. Dotychczasowy kościół mógł pomieścić 850 osób, gdy nowo wytyczona parafia miała liczyć przeszło 5 tys. ludzi. Dlatego też zaczęto przygotowywać plany przebudowy świątyni. Prowizoryczny kosztorys wyniósł 40 tys. rubli. Biskup wyraził zgodę na prace budowlane. Do Ministerstwa wysłano z kolei prośbę o zatwierdzenie planów oraz pozwolenie na zbiórkę pieniędzy⁵³. Zawiązano komitet budowlany w skład którego weszli: „ks. Ćwikliński, p. Franciszek Ksawery Kowalski, Możdżeński, Kalinowski i Jeziorowski. Wszyscy zaoferowali swą pracę bezinteresownie”⁵⁴. Kiedy przygotowawcze roboty posuwały się naprzód, wmurowano kamień węgielny pod świątynię. Czynności tej dokonał biskup ordynariusz diecezji, składając jednocześnie pamiątkowy dokument, w którym pisano: „Dnia 28 czerwca 1885 r. za panowania Jego Świętobliwości Papieża Leona XIII, za rządów cesarza Wszechrosji i Polski Aleksandra III [...] poświęcony i położony został przez Jego Ekscellencję Ks. Biskupa diecezji kieleckiej, Ks. Tomasza Teofila Kulińskiego kamień węgielny pod budowę naw ko-

51 J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 76.

52 Ibidem, s. 76; J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Portrety...*, s. 20; R. Mirowski, *Świętokrzyski album*, cz. II, Kielce 2000, s. 76; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, województwo kieleckie*, t. 15, spis opracował K. Myśliński, pod red. I. Kochanowskiej i H. Krzyżanowskiej, Warszawa 1995, s. 101.

53 F. Mazurek, *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach (opis historyczno-prawny)*, Kielce 1935, s. 49-50.

54 Ibidem, s. 50.

ścioła św. Wojciecha z kaplicą i wieżą. [...] Kościół ten wzniesiony podług projektu i pod kierunkiem budowniczego gubernjalnego kieleckiego Franciszka Ksawerego Kowalskiego przy współudziale Komitetu i z ofiar dobrowolnych parafian kieleckich...⁵⁵. Przyjęty plan budowy wymagał pewnych zmian. Murów dawnego kościoła nie rozbierano za wyjątkiem wschodniej ściany, przy której był ołtarz. Aby stworzyć nowe prezbiterium, przedłużono starą nawę. Z przecięcia naw powstał krzyż łaciński. Północne ramię krzyża, zakończone półkoliście, przeznaczono na kaplicę św. Wojciecha. W ramieniu południowym od ul. Bodzentyńskiej utworzono boczne wejście i nad nim wzniesiono smukłą wieżę. Po wykonaniu wieży, kaplicy św. Wojciecha i pokryciu świątyni dachem, okazało się, iż potrzebne jest podwyższenie murów dzisiejszego prezbiterium. Dlatego też dach, sklepienia i okna są w tej części nowe. Nowa jest także zakrystia. Po przebudowie powierzchnia kościoła objęła 570 m² mogąc pomieścić ok. 2 tys.⁵⁶. Ks. Franciszek Mazurek w książce wydanej w 1935 r. pt. *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach* stwierdza, iż wieża „nad bocznem wejściem, [...] jej wysokość, cienkość i zakończenie nie są dla oka czemś miłym, owszem nawet szpetnem. Niesmaczną i za niską jest również stara przybudówka (przysionek) umieszczona przy wejściu do prezbiterjum. I tu należałoby skończyć z krytyką architektury kościoła, ale niestety nie możemy tego jeszcze uczynić. Zbyt silnie bowiem prowokuje nas główne wejście [...]”⁵⁷. Na dokończenie świątyni potrzebowano czterech lat. Przebudowa trwałaby dłużej, gdyby nie subwencja rządu w sumie 7800 rubli. Pieniądze przyspieszyły dokończenie głównych prac do tego stopnia, że już na 20 października 1889 r. wyznaczono konsekrację świątyni⁵⁸. Wnętrze kościoła zdobią obrazy Jana Styki, mieszkającego i tworzącego wówczas w Kielcach⁵⁹. Kościół posiada do dziś ten sam kształt, jaki został mu nadany w XIX w. Jedynym wyjątkiem jest hełm wieży, który wcześniej miał kształt cebulasty⁶⁰.

W 1889 r. Franciszek Kowalski wykonywał również pomiary budynku Seminarium Duchownego w Kielcach⁶¹ oraz wykonał projekt wieżyczki na kościele pw. Świętej Trójcy (1889)⁶². W latach 1893–1898 Kowalski projektował kościół dla miejscowości Bolesław w powiecie olkuskim⁶³. W 1894 r. wykonał projekt kościoła w Solcu⁶⁴. Na początku lat 80. XIX w. wykonał projekt i nadzorował rozszerzenie Cmentarza Starego w Kielcach⁶⁵.

55 Ibidem, s. 50-51

56 Ibidem, s. 51-52.

57 Ibidem, s. 52.

58 Ibidem, s. 57; T.W., *Kościół św. Wojciecha w Kielcach, [w:] Pamiętnik Kielecki. Zbiór prac ku uczczeniu Adama Mickiewicza 1798-1898*. Kielce /1901/. Wydanie B. Bienkowskiego, s. 47-50, tu: s. 50.

59 R. Mirowski, *Świętokrzyski album*, cz. II, Kielce 2000, s. 76.

60 J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Portrety...*, s. 20.

61 ADK, sygn. M-45, *Projekt Seminarium Duchownego w Kielcach*.

62 ADK, sygn. M-46, *Projekt wieżyczki na kościele Świętej Trójcy*.

63 J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów miast, zabytków i pamiątek w olkuskim*, Marjówka Opoczyńska 1933, reprint 2000, s. 18.

64 ADK, sygn. M-52, *Projekt kościoła parafialnego we wsi Solcu*.

65 J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 76; T. i Z. Sabatowie, „Sabat” dla cmentarzy. *Cmentarz Stary w Kielcach. Przewodnik po wybranych grobach ludzi zasłużonych dla regionu*, Kielce 1995, s. 5; J. Szczepański, *Cmentarze kieleckie*, Kielce 1982, s. 6, 13, 14.

Jak podaje Jan Leszek Adamczyk, Kowalski zaprojektował także przebudowę pałacu pobiskupiego w Kielcach⁶⁶. Jak czytamy w czasopiśmie „Kłosy” z 1871 r.: „budynek ten w ostatnich bowiem dwóch latach 1870 i 1871, przy restauracji przedsięwziętej, zupełnie zmienionym został, utracając starożytną charakterystykę swoją”⁶⁷. „W owym czasie m.in. smukłe hełmy wież zastąpiono płaskimi daszkami namiotowymi”⁶⁸.

Kowalski projektował również reprezentacyjne gmachy użyteczności publicznej. Do najważniejszych tego typu prac należy projekt odbudowy i przebudowy gmachu Magistratu w Kielcach (1875)⁶⁹. Nieco wcześniej, bo w 1865 r., Kowalski wykonał projekt zakładu szkolnego Hermana Hillera w Kielcach przy ul. Leśnej, a rok później (1866) prowadził nadzór nad remontem tzw. Gmachu Leonarda⁷⁰. W 1877 r. budowniczy gubernialny zaprojektował hotel i teatr „Ludwika” w Kielcach (obecny teatr im. Stefana Żeromskiego przy ul. Sienkiewicza)⁷¹, a w 1880 r. wykonał projekt siedziby Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Kielcach przy ul. Leonarda (obecnie budynek Narodowego Banku Polskiego przy ul. S. Moniuszki, przebudowany w latach 30. XX w.). W 1883 r. sporządził projekt budowy koszar⁷². Nieco wcześniej (w 1878 r.) wykonał projekt browaru Stumpfa w Kielcach, na terenie późniejszej posesji Karscha u zbiegu ul. Ogrodowej i Jana Pawła II⁷³.

Budowniczy gubernialny wykonywał także projekty kamienic, m.in. kamienicy mieszkalnej Józefa Borkowskiego w Kielcach przy ul. Wesołej (1867)⁷⁴. Przypisywany jest mu także projekt pałacyku Hönigmana (ul. Kościuszki 6), wybudowanego ok. 1876 r.⁷⁵ oraz pałacyku dyrektora gimnazjum (posesja dawnej kanoonii zw. Głębozka) na ul. Jana Pawła II nr 8, wybudowanego w latach 1869–1870⁷⁶. Franciszek Kowalski zaprojektował także swój dom⁷⁷. Prawdopodobnie zaprojektował także kamienicę na ul. Mickiewicza 6 w Kielcach. Działka należała do jego żony i przylegała od podwórza do posesji Kowalskich na ul. Wesołej⁷⁸.

Architekt zajmował się również projektowaniem epitafiów. Po śmierci bp. Majerczaka, w 1871 r. wykonał rysunek jego epitafium. Zostało ono wykonane przez Faustyna Cenglera⁷⁹. Dziś znajduje się w północnej nawie katedry kieleckiej. Franciszek Kowalski zaprojektował także płytę upamiętniającą kanonika Ćwiklińskiego⁸⁰.

66 J.L. Adamczyk, *Przewodnik...*, s. 63.

67 *Kielce*, „Kłosy. Pismo Ilustrowane Tygodniowe”, 332 (1871), s. 291.

68 J. Kuczyński, A. Oborny, *Pałac w Kielcach. Przewodnik*, Kraków 1981, s. 5; J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

69 R. Mirowski, *Świętokrzyski album*, cz. IV, Kielce 2003, s. 52.

70 J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

71 *Ibidem*, s. 76.

72 J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 76.

73 *Ibidem*.

74 *Ibidem*, s. 75.

75 J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Portrety...*, s. 35.

76 J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Kielce...*, s. 18-19.

77 J.L. Adamczyk, *Przewodnik...*, s. 63; J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 77.

78 J.L. Adamczyk, *Przewodnik...*, s. 64; J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Portrety...*, s. 51.

79 ADK, PKK-54, Projekt epitafium ks. bp. Macieja Majerczaka, k. 6; J. Szczepański, *Kielecki...*, s. 75.

80 ADK, PKK-54, Projekt epitafium ks. Ćwiklińskiego, k. 7.

Podsumowując, można z całą pewnością stwierdzić, iż Kowalski miał od połowy XIX w. bardzo duży wpływ na obraz architektoniczny Kielc. Zrealizował w mieście szereg historyzujących projektów i adaptacji zabytkowych budowli, np. dzisiejszej katedry, kościoła św. Wojciecha. Jako budowniczy gubernialny opiniował także m.in. przekształcenia budynków prywatnych. Jego projekty były bardzo charakterystyczne, odznaczały się stałym repertuarem motywów dekoracyjnych, takich jak: ryzality środkowe, boniowanie w dolnych kondygnacjach, dekoracyjne konsole podokienne, rozetki czy nisze z rzeźbami na fasadach.

SUMMARY

LIFE AND WORKS OF FRANCISZEK KSAWERY KOWALSKI - THE BUILDER OF KIELCE PROVINCE

The aim of this article is to present the profile and the work of the architect Franciszek Ksawery Kowalski (1827–1903) who played an important role in creating the exterior of Kielce city in the nineteenth century. In the middle of the 60-ies he received the post of a builder in Kielce district and since 1867 (the date of setting up Kielce province) he held the post of a province builder in Kielce for the next 30 years. In those days, we can venture a conclusion that he monopolized designing more representative buildings, especially the public ones. Among more important projects finalized by him in Kielce region, one should mention guiding the restoration and rebuilding works of the collegiate church of those days and Bishops' Palace, rebuilding of town-hall, rebuilding St. Wojciech church, supervision over the renovation of so called Leonard's building, project of the turret in Holy Trinity church, Ludwik's hotel and theatre projects, Stumpf brewery project, project and supervision over the enlargement of the "old" cemetery, etc. He also made some projects of the altars and sculptures. The article briefly describes the works made by Franciszek Kowalski, most attention was paid to restoration of Kielce cathedral.

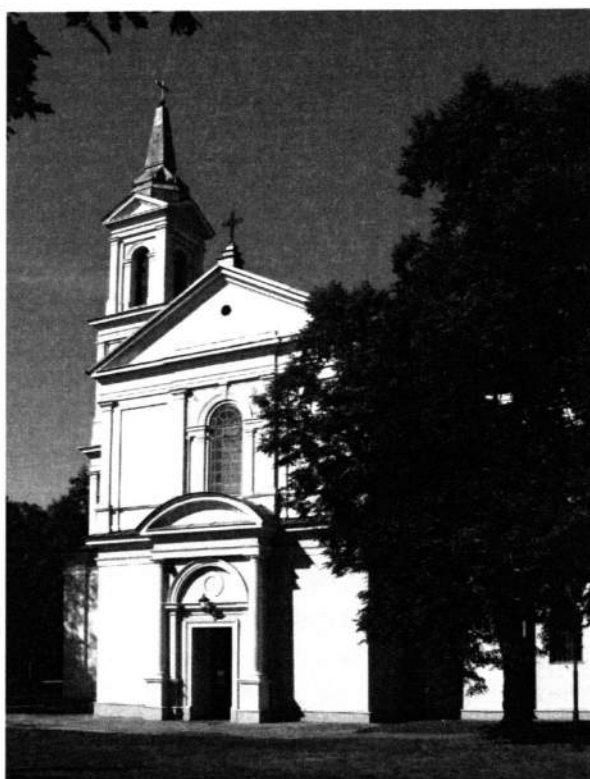
Keywords: the architecture of the second half of the nineteenth century, restoration of works of art.

Fot. 1. Nagrobek Franciszka Ksawerego Kowalskiego na Cmentarzu Starym w Kielcach, fot. B. M. Gawęcka, 2010 r.

Fot. 2. Fasada katedry kieleckiej, fot. B. M. Gawęcka, 2007 r.

Fot. 3. Fasada zachodnia kościoła p.w. św. Wojciecha w Kielcach, fot. B. M. Gawęcka, 2009 r.